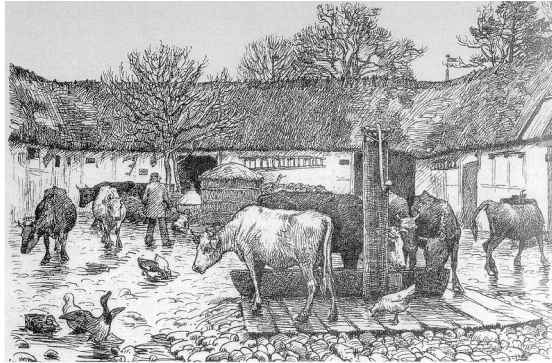

Vand og brønd

Aksel Kristensen

Træpumpe.

Det er flere årtier siden nu.

Embedslægen havde taget prøver af vand fra en brønd i Vildsund. To ældre mænd sad nu på en bænk og talte om resultatet.

”Jo”, sagde den ene optimistisk, ”der var kun ganske få af de her colibakterier i vandet, og de der var har man fanget”!

Lige så længe, der har været mennesker i Thy, har man interesseret sig for det drikkevand, man benyttede sig af. Når de første thyboer for tusindvis af år siden, er blevet tørstige en varm sommerdag, så har de sat sig på hug ved en rislende bæk eller kilde. Der har de drukket af det kølige vand fra den hule hånd. Så enkelt var det!

Fra de snesevis af bopladser, vi har fra forhistorisk tid eller oldtid, ser vi, at folk næsten altid har boet få minutters gang fra steder, hvor der var drikkevand parat til brug. Adgang til vand var simpelt hen udgangspunkt for, hvor man slog sig ned.

Ude fra verden omkring os kendes oldtidsbrønde, som kan være to - tre meter dybe, runde nedgravninger. Disse brønde kan have siderne sat af ler, eller der kan have været planker til afstivningen. F.eks. er det fundet enstensbrønd i Sønder Ravnstrup. Den blev fundet i 1986 og er fra ældre romersk jernalder.

Thy var ikke oversået med vandbrønde i forhistorisk tid. Det skyldes nok, at de mange søer og vandløb har kunnet klare forsyningen. Et lille tilløb til brønd ser vi somme tider på jernalderbopladserne, hvor stenforede sænkninger mellem husene er blevet tolket som opsamlingssteder for overfladevand.

Der er egentlig ingen, der ved, hvornår man begynder at grave et hul i jorden for at bruge det indsvivende vand altså, hvornår folk har en vandbrønd, som de bruger fremfor åen og søen. Men det er nærliggende at tro, at man endda meget tidligt – f.eks. i forbindelse med vådområder - har taget vand fra en gravet fordybning. En fordybning som velsagtens har været stivet af med sten eller træ.

Det med at have en meget beskedne brønd har nogle steder holdt sig op til vor tid. Fra både Mors og Thy kendes primitive brønde på en meters dybde. Da Berta Bak i begyndelsen af dette århundrede boede i Stenbjergs

sydlige udkant, havde hun en tønne som brønd. Den var nedgravet, hvor grundvandet stod særlig højt. Men som hendes barnebarn siger: ”Vandet var nu noget brunt”!

Det guddommelige vand

Vi må regne med, at der tidligt bliver knyttet et anstrøg af guddommelighed til det friske drikbare kildevand.

Stednavne som Helligsø og Helligkilde er værd at lægge mærke til. Fra oldtiden ved vi, at der har været soldyrkelse - husk lige på bronzesolvognen fra Trundholm. På samme måde har vandet været dyrket som guddom. Det intelligente forhistoriske menneske har naturligvis fattet, at sollys og godt vand var livgivende elementer, der var vigtige at tage vare på. Derfor ser vi også, omkring vandet, at brønde kan være fyldt op med offergaver. En skik der rækker så langt tilbage som til bronzealderen. Som lægedomskilde har Skt. Thøgers Kilde, Vestervig, været søgt i middelalder og nyere tid. Mange rejste til stedet for at drikke af vandet - eller man fik vandet bragt, hvis sygdom hindrede nogen i at nå frem. Fra vor egen kristne dåb ved vi også, at vandet har en symbolsk betydning, når præsten højtideligt hælder vand på den, der døbes. En skik, historikerne siger, rækker ned i hedensk tid.

Hvor man før boede nær en å og sø, kom man senere til at bo på steder, hvor der kunne graves til vand. Ja, man har sikkert i de fleste tilfælde gravet brønd, før man har bygget gård og hus. Simpelthen for at sikre sig, at der var vand på stedet - godt vand! Ved at starte med brønden havde folk også vand til byggeriet. Da Thisted Museum i 1981 gravede arkæologisk i Øster Vandet, stødte man på en rund nedgravning, der, hvad dybde angik, næsten ingen ende ville tage. Det kunne netop være et sted, hvor man forgæves har gravet efter vand, og hvor man så er flyttet et andet sted hen. P. C. O. Nørgaard, Sundby Mors, beretter, at da hans fødegård skulle bygges, fandt man et andet sted end det oprindelig planlagte, formentlig fordi vandet ikke var godt nok.

Træbrønde

Træbrønde kan være ældgamle. En 3000 årig bronzealderbrønd lavet af en udhulet ellestamme, som var ompakket med sten, er fundet ved Budsene på Møn. En 2000 år gammel jernalderbrønd af flettede grene blev

undersøgt under gasgravningen i Galten sogn nær Randers. Fra vor egen egn ser det mere tyndt ud med fund af træbrønde. Men de har været brugt op til vor tid i forskellige udformninger, selv om de fleste nu er gået til. På Kølvinggård, Sundby Mors, fandtes en træbrønd. Gården er bygget 1880, så vandbrønden er nærmest ikke ældre. Brønden var ca. 12 alen dyb. Den var firkantet 2 x 2 alen. Siderne var af vandrette brædder, der var faldet sammen i brøndens fire hjørner.

Brønde i kalkegne

De mest spændende og mærkelig vandbrønde, vi har fra vor egn, må være de brønde der findes i kalkområderne. Pastor Knud Aagaard skriver 1802: ”at i Vandet, Thorsted og Nors sogne har man 60-70 alen og derover at grave til vande” De fleste af disse brønde står uden afstivning, fordi kalken danner stabile sider i nedgravningen, dog kan der nær jordoverfladen være en opstabling af blegler eller kampesten.

I brønden kan der langt ned være hulninger ind i siderne - velsagtens fordi partier har været mere løse og er smuldret ud. Når man gravede brønd ned gennem kalken, undgik brøndgraveren ikke flintlagene, som ikke uden videre kunne graves væk med greb. Der blev derfor brugt mejsler. Smed Arne Poulsen, Sejerslev, som har arbejdet for en brøndgraver, fortæller, at det næsten var en mands arbejde at cykle til smed for at få slebet mejsler

Med deres svimlende dybde var, og er, brøndene i Thys kalkegne ejendommelige. Som en ældre mand sagde: ”Når vi fjernede låget, sås vandspejlet ved brøndens bund som en enøre!”

Kampestensbrønde

Der er stadig væk en vrimmel af kampestensbrønde her i Thy, selv om mange af dem ikke længere bruges. Denne brøndtype har været brugt i hundredevis af år, ja, vel i et par tusinde år. De nedslides ikke uden videre, som vi er vant til med mange moderne ting, vi anvender.

Når man tager dækslet af en gammel kampestensbrønd, står en fugtig, jordet lugt, en i møde. Man ser ned mod vandspejlet og de våde sidesten. Et par lysegrønne frøer kikker op mod himmelset. Der er noget evighedsagtigt over en stenbrønd. Men tilbage til det mere konkrete. Ved Sundbygård er målt en brønd sat af 30-40 cm store kampesten. Den er 13 m dyb. Foroven er den 1½ m bred, hvorefter den bliver smallere nedefter. Brøndens øverste kant dannes af aflange tilhuggede sten.

Knud Ågaard, Skjoldborg, skriver i sin tids sprog om vandbrøndene her i Thy: ”Hvor jordbunden ikke er kalk, opsættes brøndene med flintestene eller kampesten. På nogle steder har man næppe 8 alen, på andre 10-20 alen til vand. Vandet opdrages ved et reb, som med to spande gaee over et hjul.” Det at bygge brønd af kampesten er faktisk ikke tabt af syne, når vi ser bag ud i tiden. Det kan vi takke brøndgraverfamilien Hornstrup for. Carl Hornstrup er tredje generation af en slægt, der i næsten hundrede år gravede og borede efter vand.

Han fortæller, at hans bedstefar, Peter Hornstrup, gravede brønde allerede i slutningen af 1800 tallet. Netop Peter lavede brønde af kampesten. Det foregik på den måde, at der gravedes et firkantet hul til den nødvendige dybde. Skakten blev afstivet med træ i takt med, at man arbejdede sig nedad.

Når gravearbejdet var slut, hejsede man stenene ned på en firkantet platform. Så byggede man brønden op, ved at stable stenen med den mest spidse ende ind mod brøndens midte. Den teknik brugtes for at kile stenene fast, så de ikke blev presset ind i brønden.

Teglstensbrønde

Det, at bygge brønd af kampe- eller fintesten er en skik, der langsomt ebber ud i starten af vort århundrede. I Thy afløses den i vid udstrækning af anvendelsen af teglsten ved brøndbyggerier. Hvor Peter Hornstrup havde brugt kampesten, bruger hans to sønner, Chr. og Alfred, teglsten. Det at lave brønd af teglsten har sin egen historie. Der graves ned i f.eks. 2 m dybde. Der lægger man en ottekantet rampe af træ. På rampen mures nu, i stærk mørtel, med teglsten cirkelrundt op til jordoverfladen. Når dette murværk dagen efter er godt tørt, graver brøndgraveren længere ned igen. Med andre ord, man udhuler ind under rampen med de påmurede sten, så hele herligheden synker i takt med, at der graves. Siden mures og udhules etapevis igen, indtil den ønskede dybde er nået.

- En brønd muret af røde teglsten er opmålt på Vildsundvej 53. Den var 14 m dyb og 1 m i diameter.

- Ved Sundby Teglværk er der en brønd til industriel brug. Vandbrønden er hele 2 m bred, og den er sat af stablede tagsten. Brøndens dybde er ukendt, idet den ikke er målt op, og desuden er den delvist fyldt op.

På Møgelvej 27 er der en 6 m brønd af teglsten. Den er lidt mærkelig, idet den kun er 60 cm bred. Det må have været en klejn person, der har stået og arbejdet inden i den.

Cementrørsbrønde

Men også de murede brønde har deres tid. Da Carl Hornstrup, søn af Chr. Hornstrup, startede op som brøndgraver i 1946, er det udelukkende for at grave brønde, som får nedsat cementringe. Det er vist velkendt, at brøndgraveren står og arbejder inden i de nedsænkede rør. Med sig har han en kort greb og en skovl. Materialet hejses op i en træspand med et hånddrevet spil. Brøndgraverens op og nedtur foregår også med hejseværket. Efterhånden, som brønden bliver dybere, og rørene glider ned, skubbes et nyt cementrør ind foroven mellem spilllets ben. Carl Hornstrup fortæller, at man blev både våd og beskidt nede i brønden. Regntøj duede ikke, for det var for varmt at stå i. En lille pause i det hårde arbejde var det, når spanden med ler blev trukket op og tømt. - Og så tror Carl forresten på den med ”pilekvisten”, når der skal findes vand. ”Til husbehov,” siger han!

Brøndene forsvinder

Der går historier om, at folk fra bestemte egne her i Thy havde saltbøssen med i lommen, når de var på udenbys kaffe-komsammen. Hvorfor så det? Jo! I de kystnære byer, som f.eks. Sennels og Vildsund, kunne der gennem den grusede undergrund være en indsvining af fjordvand til drikkevandsbrøndene. Det var værst i tørre sommermåneder. De lokale folk blev så vænnet til det let saltede vand, at mange dårlig nok kunne undvære det. Efter at man i Vildsund var gået over til kommunal vandforsyning, og vandet dermed var blevet mere normalt, fortæller en lokal smed, at når hans kone skulle lave ekstra god kaffe, gav hun den et lille drys salt!

Tiden er ved at løbe ud for mange af vore gamle vandbrønde. Fællesvandværkerne tager vand fra dybe boringer og sender det ud til os gennem glatte plastierør - vedlagt et venligt girokort! Vandet er kontrolleret efter alle

regler, for vi skulle jo nødigt få nogle fjendtligsindede bakterier i os. Men det var nu alligevel skønt nok, da vi hver især havde vor egen brønd og pumpe.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1994, side 128-132).